

бов // "Время Востока", 21.02.2007 <http://www.easttime.ru/analitic/2/8.html>. 16. Салтанов А. Президент В.Путин на Ближнем Востоке // Международная жизнь. – 2005. – №6. – С.72-81. 17. Скороход Л.І. Скороход Ю.С. Близькосхідна політика Російської Федерації // Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини на перспективі для України: Монографія / Націн-т пробл. міжнар.безпеки. К., 2008. – 591 с. 18. Совместная пресс-конференция Президента РФ Дмитрия Медведева с Президентом Сирии Башаром Асадом по итогам российско-сирийских переговоров, 11 мая 2010 года Дамаск, Сирия // <http://news.kremlin.ru/transcripts/7710>. 19. Юрченко В. Военно – техническое сотрудничество России с арабскими странами: вчера, сегодня,

завтра. // Ближний Восток и современность: сборник статей / Кол.авт. Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 2004. – С. 47 – 64. 20. Юрченко В. Военно – техническое сотрудничество России с арабскими странами: Состояние и перспективы // Аналитические записки. Армия, ВТС, ОМП на Ближнем Востоке. [Сборник статей] / Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 2004. – 248 с.; – С. 87 – 94. 21. Шумилин А. Россия в поисках своей роли в ближневосточном урегулировании // Россия сегодня и завтра. – 2009. – № 7. Фонд Фридриха Эберта в РФ <http://www.fesmos.ru/>

Надійшла до редколегії 17.02.10

С. Набока, канд. іст. наук (Київ. ун-т)

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У 1985–1991 рр.

У статті висвітлено особливості розвитку соціально-економічних процесів в Україні у другій половині 80-х рр. XX ст. Проаналізовано стан та зміни в соціально-економічній сфері. Визначено закономірності наслідків провалу урядових реформ.

In the article the factors of the social and economic processes development in Ukraine in the second half of the XX century 80-th are provided. The status and the changes in the social and economic spheres are analysed. There are also determined the government reforms' consequences regularities.

Період української історії 1985–1991 рр., під час якого Україна здобула незалежність, ще не досить осмислений та досліджений науковцями, з огляду на відносно недавні події цих років. Аналіз соціально-економічних процесів цього періоду є досить актуальним, оскільки значною мірою саме вони детермінували розпад соціалістичної системи, вплинули на розвал СРСР, визначили основні риси суспільно-економічного устрою сучасної України, детермінували подальші події найближчої історії нашої країни.

Варто відзначити, що дослідженню цього періоду історії нашої країни присвячені роботи таких дослідників як О.Д. Бойко [1], Ю.С. Діденко [6], А.В. Камінський [7], М.Г. Карабанов [8], С.В. Кульчицький [14], Ю.А. Смольников [17], О.С. Субтельний [20], В.Л. Соргин [18], І.К. Стасюк [19], М.О. Плав'юк [16], Л.М. Нагорна [15] проте в своїх працях вони торкалися в основному вивчення суспільно-політичних процесів. Метою даної статті є спроба аналізу соціально-економічних перетворень цих років, дослідження закономірностей невдалих спроб реформ в тісному взаємозв'язку зі змінами в політиці керівництва та розвитком суспільних процесів.

Однією з найголовніших причин Перебудови була нагальна потреба модернізувати економіку країни, вивести її з всеохоплюючої кризи, що все поглиблювалася і вела до стагнації всієї соціалістичної системи. Тому спочатку Перебудова планувалася і стосувалася лише управлінсько-економічної сфери життя [2, с.84].

Однак в перші роки Перебудови керівництво держави намагалося покращити соціально-економічні показники системи екстенсивними дисциплінарними "андроповськими" методами. Так з травня 1985 р. розпочалася "антиалкогольна кампанія". Ціни на горілку підвищили, її кількість і час продажу обмежувалися. Число магазинів з продажу алкогольних напоїв за цей рік було скорочено в країні на 55%. Сітка підприємств громадського харчування в яких відбувалася реалізація алкогольних напоїв скоротилася на 71%. Вирубилися безцінні виноградники у Криму, Закарпатті, Молдавії, Кавказі. За найменші випадки випивки на робочому місці, працівників звільняли з роботи і партії, незважаючи на заслуги. Це принесло певний економічний ефект – так тільки за перший рік продуктивність праці в економіці зросла майже на 13% [10, с. 665].

Однак зменшення продажу державою горілки призвело до важкого удару по бюджету (за три роки його втрати становили до 100млрд крб). Сильно зросло незадоволення народу, підвищилася соціальна напруга в суспільстві. Населення почало масово гнати самогон. В

торгівлі почалися перебої з цукром та дріжджами (оскільки вони були складовими самогонуваріння). Крім того, це сприяло зміцненню "тіньової економіки", становленню організованої злочинності і створенню мафії, які перебрали на себе цей сектор ринку та накопили свої перші великі капітали [9, с. 763].

В контексті цієї політики, намагаючись посилити дисципліну, подолати корупцію, безгосподарність, масштабне крадієство і надавати зростаючу в умовах соціально-економічної кризи "тіньову економіку", а згодом і для контролю над кооператорами, держава з 1986 р. посилила боротьбу з нетрудовими доходами. Особлива увага адміністративно-силових структур спрямовувалася на викорінення приватної ініціативи в усіх її формах. Обмежувалася діяльність шабашників, кустарів, хазяїв присадибних ділянок, дачників, збільшувалася до 5 років з конфіскацією майна кримінальна відповідальність громадян за заняття приватнопідприємницькою діяльністю. Проте це не дало відчутних результатів і викликало лише сильне незадоволення населення, оскільки держава в умовах наростання економічної кризи і перманентного дефіциту споживчих товарів не могла вирішити економічні проблеми і водночас не давала громадянам ніяких можливостей самим покращити своє матеріальне становище.

Намагаючись домогтися підвищення якості товарів дисциплінарно-адміністративними методами, уряд з 1987 р. вводить на всіх підприємствах спеціальні структури для контролю за якістю випущеної продукції – Державну приймальну комісію (Держприймку). Однак якщо такі методи давали високі результати при запровадженні їх в окремих секторах і галузях (приміром у космічній та оборонній), то поширення такої практики на все виробництво не принесло ефекту при використанні у масштабах всієї країни. Система не мала можливостей і ресурсів для повсюдного ефективного контролю [18, с. 135].

Проте головною складовою нової державної політики у 1985–1987 рр., було так зване "прискорення" розвитку економіки, для виведення її на якісно новий технологічний рівень, шляхом інтенсифікації впровадження в промисловості і сільському господарстві новітніх досягнень науково-технічної революції (НТР). Один з головних акцентів в цій політиці робився на розвитку машинобудування. Досягати цього М. Горбачов і керівництво держави намагалися з одного боку директивними методами, а з іншого – стимулюванням ініціативності самих господарюючих суб'єктів, за рахунок їх внутрішніх ресурсів [3, с. 323]. Проте по перше: екстенсивні

методи і ресурси системи були вичерпані, а для директивної технологічної реорганізації економіки не вистачало з одного боку державних коштів, з іншого – контролюючо-силові можливості системи були і ослаблені і малоефективні, в умовах потреби саме масового високотехнологічного переоснащення економіки.

По друге і головне: одержавлені, бюрократизовані, пов'язані державними планами та жорстким контролем з боку адміністративного апарату і партії, позбавлені конкуренції, матеріальної зацікавленості і зв'язку з ринком промисловості і сільське господарство СРСР не мали можливостей і внутрішніх стимулів розвитку. За цих обставин заклики до ініціативності підприємств, а з 1986 р. у контексті проголошеної політики демократизації і гласності, зменшення директивно-бюрократичних методів управління, надання трудовому колективу прав обговорення виробничих проблем і виборів знизу своїх низових керівників, мали незначний ефект і крім того дестабілізували всю планово-командну систему економіки.

Таким чином у 1985–1987 рр. використанням директивно-дисциплінарних методів та громадсько-адміністративних послаблень, уряд не отримав значних результатів в економіці, оскільки вони не зачіпали основи управлінсько-економічного укладу системи. Політика "прискорення" зазнала невдачі [1, с. 80]. Відтак намагаючись поживати економіку, наситити споживчий ринок, підвищити рівень сфери послуг, зменшити соціальну напругу в суспільстві шляхом надання людям і господарюючим суб'єктам дозованих соціально-економічних свобод, керівництво країни вже з 1986 р. вирішує збільшити в економіці застосування стимулів матеріальної зацікавленості та розширити економічні можливості самореалізації населення.

Під тиском реформаторів Верховною Радою СРСР було видано низку законів "Про індивідуальну трудову діяльність", "Про кооперацію", "Про державне підприємство" та інші. В червні 1987 р. на пленумі ЦК КПРС було проголошено програму реформи управління економікою. Розширювалися права підприємств, почалося запровадження орендних та акціонерних форм господарювання, створення кооперативів у торгівлі та промисловості, сімейного підряду у сільському господарстві, малих підприємств, спільних підприємств з іноземними фірмами.

Людям, які об'єднувалися у кооперативи, дозволялася підприємницька діяльність головним чином у сфері послуг і громадського харчування. Кооперативний сектор поширювався на три десятки видів виробництва товарів і послуг. Наприкінці 80-х років у республіці в кооперативах працювало близько 700 тис. чоловік (у малих містечках і селах України функціонувало понад 8 тис. кооперативів, де було зайнято близько 140 тис. чоловік), які виробляли товари або надавали послуги на суму до 5 млрд крб на рік [23, с. 152]. Дві третини кооперативного обороту спрямовувалося на обслуговування потреб населення, третина – державних підприємств. Майже 60% кооперативів створювалися у мережі громадського харчування.

Проте діяльність кооператорів якісно не поліпшила економічну ситуацію в державі. Так, у 1991 р. в Україні орендні підприємства в промисловості давали лише 13% продукції, а субсидії нерентабельним підприємствам складали до 45% державних витрат [15, с. 7]. Взагалі лише незначна кількість людей зайнялась справді виробничою діяльністю і розвитком сфери послуг. До того ж цей сектор кооперативної діяльності потерпав від тиску і поборів адміністрації (податки становили 65%, а число контролюючих інстанцій сягало 30) та рекету бандитів. Більшість кооперативів зайнялись спе-

кулятивно-посередницькою формою діяльності, що при монополюванні низьких цінах на продукцію державних підприємств та хронічному дефіциті споживчих товарів дозволяло швидко наживатися не покращуючи асортимент і якість товарів. Це призводило до підвищення цін та породжувало неприязнь народу до кооператорів.

Проте найгіршим наслідком кооперації було те, що кооперативи використовувалися для фактично узаконеної крадіжки державних коштів. Начальство підприємств і кооперативи заключали договори про виконання певних робіт (нерідко фіктивних, або вже виконаних самим державним підприємством) на величезні суми державних грошей – ділячи потім ці суми між собою. Крім того після закону 1988 р., кооперативи масово використовувалися для вивозу за низькими цінами продукції підприємств за кордон, що спустошувало споживчий ринок країни. Через приватний сектор фактично "відмивалися" і капітали тіньової економіки [10, с. 572].

Таким чином в результаті того, що реформатори законодавчо чітко не врегулювали взаємовідносини між державою і кооперативами, не визначили прав і можливостей їх діяльності, не створили адекватних новим соціально-економічним реаліям судових і адміністративних положень та інститутів, а головне з допомогою силових та адміністративно-податкових важелів не спрямували діяльність кооперативів у виробничо-корисне русло кооперативний рух мав в основному деструктивний для економіки характер.

Законом "Про державне підприємство" від 30 червня 1987 р., в якому були втілені основні ідеї червневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС, підприємствам надавалось право укладати контракти зі своїми постачальниками і споживачами, встановлювати прямі, без посередництва Держплану, зв'язки з іншими господарюючими суб'єктами. Передбачалося надання їм більшої самостійності, самоуправління (колективи навіть директора могли вибирати), перехід їх на самофінансування і госпрозрахунок. Проте підприємства залишалися державними. Нова реформаторська ідея радянського керівництва полягала в поєднанні централізованого директивного планування з наданням підприємствам певної свободи.

Подібна половинчатість реформ, поряд з не розробленістю правових положень взаємообов'язків держави і підприємств, та ослабленням державних контролюючих можливостей системи мала катастрофічні наслідки. По перше: внаслідок автономних дій і господарської самостійності підприємств, що переслідували тимчасові тактичні вигоди, розвалювалася вся планова система управління економіки і міжгосподарські зв'язки. Це вело до розвалу всієї економіки країни в цілому. Водночас відсутність на той час вільного ринку цін, товарів, робочої сили і грошей практично не дозволяло підприємствам використовувати свої нові можливості для ефективно-ї господарської діяльності.

А головне, оскільки підприємства залишались державними, то їх начальство так і не ставши повноцінним власником, і водночас втративши жорсткий адміністративний контроль та відповідальність перед державою, не було в основному зацікавлене у довготривалому та ефективному розвитку своїх підприємств. Керівники та їх оточення, стали просто наживатись будь-якими способами, навіть за рахунок повного розвалу своїх підприємств. Так, підприємства перекачувати кошти зі своїх інвестиційних фондів у фонди споживання, переводили безготівкові гроші у готівку з метою споживання чи елементарної крадіжки, при підприємствах виникла маса напівкримінальних і шахрайських структур. Отже непослідовні намагання радянського керівництва ство-

рити в СРСР щось на зразок "централізованого ринку", виявилися провальними.

У сільському господарстві також відбулися зміни. У березні 1988 р. було прийняте нове положення про колгоспи, що допускало існування орендних відносин. Окремим сім'ям надавалося право брати землю в оренду на тривалий термін (до 50 років) і розпоряджатися виробленою продукцією на свій розсуд. Однак серед колгоспників знайшлося небагато тих, хто зважився на самостійне господарювання (на 1991 р. в республіці налічувалося лише 2 тис фермерських господарств, на яких працювало 5 тис осіб). Адже для цього треба було мати сільськогосподарську техніку, можливість надавати вирощеній продукції товарного вигляду і реалізувати її споживачеві. Ані таких можливостей, ані дешевих кредитів селяни не мали. Крім того, місцева адміністрація та керівники колгоспів і радгоспів сприймали появу орендарів-фермерів як виклик своїй владі над селом. Більшість селян підтримувала своє керівництво у саботуванні фермерських господарств. Відтак значних позитивних змін у сільському господарстві в цей період не відбулося.

Не маючи чіткої мети і плану реформування виробництва, незважаючи на все більшу втрату контролю над соціально-економічною ситуацією, керівництво СРСР все ж продовжувало хаотичну і непослідовну лібералізацію економіки [21, с. 223]. Це зумовлювалося по-перше – впливом зовнішньополітичних та внутрішньополітичних чинників (тиском "демократизованого" радянського суспільства та потребам радянського керівництва відповідати своєму новому світовому іміджу). По-друге: вичерпанням екстенсивних економічних ресурсів командно-планової системи, відсутністю іншої економічної альтернативи, ослабленню силових та ідеологічних ресурсів влади, розколу і суперництва у радянському керівництві – відтак шляху назад не було. По-третє: все більша частина партійної еліти розуміла, що зберегти владу та ще й отримати власність та багатство за даних умов, можна лише очоливши процес ліберально-ринкових перетворень.

Тому вже з 1987 р. керівництво СРСР почало згортати планову систему розподілу ресурсів: з'явилася постанова ЦК КПРС і РМ СРСР про скорочення номенклатури запланованих видів продукції, які Держплан доводив до підприємств у формі держзамовлення. Натомість замість запланованих поставок почалося створення сітки товарних та товарно-сировинних бірж. В березні 1989 р. спеціалізовані банки (Промбудбанк, Агропромбанк та ін.) були переведені на госпрозрахунок, а з 1990 р. стали перетворюватися на комерційні. Причому будинки, обладнання, персонал, а за часту і керівництво залишалися колишніми. Тобто право займатися над прибутковою банківською діяльністю було в цей час привілеєм номенклатури. В серпні 1990 р. була організована Загальносоюзна валютна біржа. В СРСР почався продаж грошей. З 1 січня 1991 р. було дозволено вільні валютні операції, продаж і купівля іноземних валют та карбованця приватним особам та організаціям за ринковим курсом. У травні 1991 р. був представлений проект закону "Про роздержавлення і приватизацію промислових підприємств". Готувався він у закритому порядку, спроби його обговорення в пресі і навіть в керівних органах були заблоковані. Закон про приватизацію по суті ліквідував не лише радянську господарську систему, але і в цілому соціалістичний суспільний устрій [9, с. 763].

В рамках боротьби з бюрократією, переходу до "економічних методів управління" і повного госпрозрахунку підприємств у 1987–1988 рр. було проведено радикальну зміну структури управління. За один рік в

галузях було повністю ліквідовано середню ланку управління з переходом на дволанкову систему "міністерство – завод". На 40% скорочено структурні підрозділи центрального апарату. В Україні було скасовано 103 республіканські органи управління. Управлінський апарат низової ланки скоротили майже на 80 тис чоловік [22, с. 69]. Прямим результатом цього став розвал інформаційної системи народного господарства. Оскільки комп'ютерної системи накопичення, збереження і розповсюдження інформації тоді ще не було, то звільнення досвідчених кадрів та знищення їх документації, картотек призвело до хаосу і дезорганізації управління господарством і порушенні зв'язків між господарюючими суб'єктами. Країна впала в становище "без плану і без ринку" [10, с. 567].

За таких умов глобальний спад виробництва став практично невідворотним. Повний обвал почався у 1990 р. На 1991 р. темпи скорочення ВВП порівняно з попереднім роком потроїлись. В Україні у 1990 р. національний дохід скоротився на 4%, а у 1991-му – ще на 13%. Погіршення економічного становища людей, посилення соціальної диференціації населення, вплив політичних чинників сприяли появі шахтарських страйків в Україні, це ще більше дестабілізувало ситуацію.

Проте головним чинником краху радянської економіки в цей період, став розвал фінансової системи країни. В радянській економіці діяла особлива фінансова система із двох "контурів". У виробництві оберталися безготівкові "фіктивні" гроші, кількість яких визначалася міжгалузевим балансом і які погашалися взаємозаліками підприємств і організацій. По суті справи в СРСР був відсутній фінансовий капітал та судний процент (гроші не продавалися). А на споживчому ринку товарів оберталися нормальні гроші, які населення отримувало у вигляді зарплат, пенсій і т.д. Кількість цих грошей регулювалася відповідно з наявною масою товарів і послуг. Це дозволяло директивно тримати низькі ціни і не допускати серйозної інфляції (однак все ж прихована інфляція відбувалася і за умов фіксованих цін мала вигляд дефіциту багатьох високоякісних товарів). Така схема могла діяти лише при жорсткій забороні переводу безготівкових грошей у готівкові.

Однак, вже в 1987 р. згідно "Закону про державне підприємство", підприємствам надавалося право перерахувувати частину безготівкового прибутку в готівку (в фонд матеріального стимулювання трудящих). Це був перший крок до приватизації банківської системи СРСР. Значною мірою цим займалися комсомольські дітячі, які таким чином збивали собі перші великі капітали [18, с. 141]. Створені тоді "центри науково технічної творчості молоді", що курирувалися ЦК ВЛКСМ отримали ексклюзивні права на переведення безготівкових грошей у готівку. Однак безготівкові гроші ніколи не забезпечувалися споживчими товарами, і коли ця грошова маса хлинула на товарний ринок, то при фіксованих цінах утворився колосальний дефіцит.

Іншою важливою особливістю радянської фінансової системи була принципова не конвертованість карбованця. Масштаб цін в СРСР був зовсім інший ніж на світовому ринку і карбованець міг циркулювати лише всередині країни (це була своєрідна "квитанція", за якою кожний громадянин отримував свої дивіденди від загальнонародної власності – у формі низьких цін). Тому контур готівкових грошей був суворо закритий по відношенню до світового ринку державною монополією зовнішньої торгівлі. Лише держава могла торгувати на світовому ринку. За цих умов лібералізація фінансової системи і ринка СРСР з найменшими втратами для більшості громадян, могла бути проведена лише після

приведення масштабів цін і зарплат країни у відповідність зі світовими.

Однак в умовах бездумної лібералізації та децентралізації економіки фінансову систему просто розвалили (щоправда не забувши отримати з цього чималі дивіденди). Паралельно з нищівним ударом по ній (у вигляді дозволу підприємствам переводити безготівкові гроші у готівку), була відмінена і державна монополія зовнішньої торгівлі. З 1 січня 1987 р. право безпосередньо проводити експортно-імпорتنі операції було надано 20 міністерствам і 70 великим підприємствам. Через рік були ліквідовані Міністерство зовнішньої торгівлі і ДКЕЗ (державний комітет із зовнішньоекономічних зв'язків). Натомість було створено Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків СРСР, яке тепер лише "реєструвало підприємства, кооперативи та інші організації, що вели експортно-імпорتنі операції". А законом 1990 р. право зовнішньої торгівлі було надано і місцевим Радам [10, с. 661].

Згідно "Закону про кооперативи" та "Закону про спільні підприємства" при державних підприємствах і місцевих Радах швидко виникла сітка кооперативів і спільних підприємств, зайнятих вивозом радянських товарів і капіталу за кордон (згодом, з 1990 р. цим зайнялися і прості громадяни – "човники"). Багато товарів при спекуляції давали виручку до 50 доларів на 1 карбованець затрат і купувалися у підприємств "на корню". Ввіз до країни іноземних товарів (в основному низькоякісних) був невідповідний вивезеній за кордон кількості радянської споживчої продукції. Так за оцінками експертів, у 1990 р. з СРСР було вивезено до третини споживчих товарів. Все це вимітало споживчий ринок країни і вело до тотального дефіциту. Водночас широкого розмаху набув "чорний ринок".

В той же час підвищення державою грошових доходів громадян (які з 1988-1990 рр. зросли до 66,7 млрд крб, а за першу половину 1991 р. взагалі аж на 95 млрд крб), не відповідало зросту виробництва збільшуючи не отоварену грошову масу (об'єм грошової маси лише за півроку 1991 р. зріс на 44%). Після 1987 р. союзний уряд прийняв 11 постанов, якими передбачалося значне підвищення заробітної плати. Такий зріст доходів при одночасному зменшенні товарних запасів в торгівлі, призвів до остаточного краху споживчого ринку ("товари здуло з полиць").

Намагаючись врятувати економічне становище уряд з другої половини 80-х рр. різко збільшує імпорт закордонних товарів за рахунок зростання дефіциту державного бюджету, збільшення внутрішнього і зовнішнього боргу, продажу валютних запасів. Однак при колосальному збільшенні грошової маси у населення це не полегшило ситуацію на споживчому ринку, крім того, за умов ліквідації державної монополії на зовнішню торгівлю та утримуванні урядом фіксованих низьких цін в країні, більшість товарів притримувалися або реекспортувалися торговою мафією за кордон і не доходили до людей. А от наслідки для фінансово-економічної сфери держави були жахливими. На 1990 р. СРСР вже мав мінусове торгове сальдо в 10 млрд крб (хоча до 1988 експорт переважав над імпортом). У 1991 р. дефіцит державного бюджету досяг 109 млрд крб (хоча на 1985 дефіцит був всього 13,9 млрд крб). Внутрішній борг який у 1985 р. був 142 млрд крб (18,2% ВВП) у 1990 р. сягнув 566 млрд крб (56,6% ВВП), а за 9 місяців 1991 р. склав вже 890 млрд крб. Золотий запас держави, що на початок "Перебудови" становив 2 тис тон, у 1991 впав до 200 т. А зовнішній борг в 1991 р. складав вже близько 120 млрд дол.

Зростання зовнішнього боргу змусило державу скоротити товарно-продуктовий імпорт і на 48% зменшити закупки обладнання за кордоном. Споживчий ринок спустів, почалася стагнація економіки. Соціальна напруга посилювалась. За цих умов, підвищення соціальних гарантій і заробітної плати працівникам партійного апарату викликали обурення в суспільстві, й так роздратованого привілеями номенклатури та викритими злочинами комуністів [4, с. 37].

Лише влітку 1989 р. керівництво держави ініціювало створення хоч якоїсь комплексної економічної програми переходу до ринку (програма Л. Абалкіна). Однак у 1990 р. з політико-економічних мотивів вона була відхилена Верховною Радою СРСР [12, с. 221]. У 1991 р. після доопрацювання академіком С. Шаталінін і Г. Явлінським її було названо "500 днів", саме такий час передбачався для реформування економіки, однак й ця програма фактично не була втілена в життя.

У січні 1991 р. ослаблена держава робить останню спробу придавити мафію, нейтралізувати нелегальні гроші тіншового криміналу і хоч трохи стабілізувати фінансову систему зменшивши об'єм грошової маси в країні. 22 січня президент СРСР М. Горбачов за ініціативою міністра фінансів В. Павлова видав указ про вилучення з обороту і обміні в трьохденний строк всіх 50-ти і 100-карбованцевих купюр зразка 1961 р. та обмеженні видачі готівкових грошей з вкладів громадян у ощадкасах. Однак це не покращило економічне становище і лише підірвало останню довіру людей до уряду. А підвищення з 2 квітня 1991 р. в 2-4 рази роздрібних цін знецінило накопичення людей, фактично залишивши їх пограбованими.

Тим часом економічна ситуація ставала катастрофічною і зрештою сприяла остаточному розвалу соціалістичної системи в країні. У серпні 1990 р. ВР України прийняла закон про економічну самостійність республіки, у червні 1991 р. вона вирішила встановити свою юрисдикцію над усіма підприємствами України 5, с. 1]. У листопаді 1990 р. Верховна Рада України видала постанову "Про проекти концепції та програми переходу Української РСР до ринкової економіки", що однак не мала ніякого практичного втілення на той час. Щоб хоч якось врятувати споживчий ринок і мінімально забезпечити населення продуктами, з 1 листопада 1990 р. в Україні було запроваджено продаж продовольчих і промислових товарів лише за картками споживача з купонами [13, с. 217]. Намагаючись стабілізувати становище ВР України в липні 1991 р. прийняла "Програму надзвичайних заходів, для стабілізації економіки та виходу її з кризового стану", яка однак виявилась неефективною [11, с. 61].

Отже, спроби радянського керівництва у перші роки Перебудови модернізувати кризову економіку країни директивно-дисциплінарними методами виявились невдалими. Це обумовлювалося як вичерпанням екстенсивних можливостей радянської економіки, так і ослабленням та неефективністю мобілізуючо-ідеологічних і контролюючо-силових можливостей системи, особливо за потреб переведення економіки на якісно новий, високотехнологічний рівень розвитку. А головне, подібні поверхові заходи не могли усунути системні дефекти соціалістичної економіки, які саме і були основними чинниками масштабної економічної кризи.

Необхідність реанімації економіки, після вичерпання екстенсивних ресурсів і провалу заходів безперспективного "директивного прискорення", диктували радянському керівництву проведення кроків з лібералізації економічного життя. Однак проведення економічної лібералізації відбувалося непослідовно і хаотично, без жорсткого контролю держави і чіткої стратегічної професій-

ної програми змін в соціально-економічній та адміністративно-правовій сферах. Все це закономірно призвело до економічної катастрофи і розвалу радянської системи.

Ряд дозованих та обмежених ліберальних заходів, спрямованих на пожвавлення і "покрощення" соціалістичної економіки, які у 1986–1987 рр. застосувало радянське керівництво, через свою половинчатість та непродуктивність лише дезорганізували і дестабілізували економіку, порушивши планові механізми і не створивши нових ринкових. Подальша радикалізація (з 1988 р.) ліберальних реформ в економіці, відбувалася ще більш безконтрольно і бездумно, під постійним впливом внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників (тиском на Уряд "демократизованого" суспільства, боротьбою за популярність і владу конкуруючих лідерів та груп у "верхах", впливом "Заходу").

Відтак, за умов "політичної свободи" та розвалу адміністративно-управлінського апарату (особливо після усунення монопольного становища партії в управлінні країною), слабкість центрального керівництва країни фактично пускала реформи на самоті, визначаючи не розробленість адекватних правових положень та безпомічність контролюючо-силових структур. В результаті відбувалося фактично розграбування країни, оскільки за цих обставин, найбільш економічно вигідним було просто розтягувати і вивозити державні капітали та продукцію за кордон. Погіршення економічної ситуації в країні відбувалося і через величезні витрати держави на ліквідацію техногенних і природних катастроф, кількість яких збільшилась у ці роки (значною мірою через розвал технологічної та суспільної дисципліни).

За відсутності чіткого законодавства і державного контролю, що регулювали б хід реформ і нові соціально-економічні відносини, в країні негайно виріс злочинний світ та мафіозні структури. В цій ситуації, все більша частина партійної еліти, відчуваючи тиск та настрої

радикалізованого суспільства, очолює "ліберально-демократичні ринкові процеси" і використовує своє владне становище, відсутність адекватної судової і законодавчо-правової системи, щоб конвертувати свою владу у власність та багатство і таким чином зберегти в майбутньому свої владні позиції у суспільстві.

1. Бойко О.Д. Спроба прискорення: уроки перших кроків перебудови (на прикладі України) // Література та культура Полісся. – 2002. – Вип.19.
2. Бойко О.Д. Феномен перебудови: причини, суть, наслідки // Сучасність. – 2002. – №6. – С. 84–96.
3. Горбачев М.С. Жизнь и реформы // – М., 1995. – Т.2.
4. Грабович О.П. Крах радянського Союзу та незалежність України // Сучасність. – 1992. – №4. – С.32–42.
5. Декларація про державний суверенітет України. – К., 1990.
6. Діденко Ю.С. Народний рух України у державотворчих процесах України (1988–2002) – Одеса, 2006.
7. Камінський А.В. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні – Мюнхен, 1990.
8. Карабанов М.Г. Від всевладдя до краху: КПУ-КПРС у 1985–1991 рр. – К., 1993.
9. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием – М., 2002.
10. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От великой победы до наших дней – М., 2002.
11. Коропечий І.Д. Економічна спільнота і національна суверенність // Сучасність. – 1989. – №10. – С. 57–65.
12. Кравчук Л.М. Останні роки імперії. Перші роки надії – К., 1994.
13. Кравчук Л.М. Маємо те що маємо. Спогади і роздуми – К., 2002.
14. Кульчицький С.В. Хроніка державотворчого процесу // Історія України. – 2001. – № 11.
15. Нагорна Л.М. Термідор по горбачовськи: крах ілюзій // Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошеного курсу на реформи): матеріали науково-теоретичного семінару. – К., 1996.
16. Плав'юк М.О. Вирішальний внесок націоналізму в боротьбі за українську державність // Розбудова держави. – 1992. – №7. – С.10–11.
17. Смольников Ю.А. Рух за поширення української мови в УРСР (кінець 1980-х років) // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. – 2002. – Вип. 6.
18. Согрин В.Л. Перестройка: итоги и уроки // Общественные науки и современность. – 1992. – №1.
19. Стасюк І.К. Україна на етапі перебудови: від складової імперії до незалежної держави // Вісник державного університету "Львівська політехніка". – 1999. – Т.377.
20. Субтельний О.С. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність. – 1994. – №12. – С. 65–72.
21. Фролов Ю.Т. Крушители империи СССР. 1982–1991 гг. – Донецьк, 2002.
22. Чайківський Б.С. Десять днів, що потрясли бюрократичну систему України // Сучасність. – 1990. – №2. – С. 62–72.
23. Чешко С.С. Распад Советского Союза: Этнополитический анализ – М., 1996.

Надійшла до редколегії 17.02.10

Т. Пшеничний, канд. іст. наук (Київ. ун-т), В. Гойман, ст. викл. ВП НУБІП

УКРАЇНЬСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ

На підставі широкої історіографічної бази у статті аналізується роль Української Греко-Католицької Церкви у різних сферах життя населення Західної України у першій половині ХХ ст.

On the basis of the big historiography base in article the role of the Ukrainian Greco-catholic church in different spheres of a life of the population of the Western Ukraine in first half XX centuries is analyzed.

Протягом багатьох десятиліть складалося так, що церква в Україні часто ставала тим суспільним інститутом, навколо якого гуртувався інтелектуальний потенціал нації, розроблялися засади української державності, формувалася українська національна ідея. Особливу роль у процесі збереження національної ідентичності відіграла, зокрема Українська Греко-Католицька Церква, яка на початку ХХ ст. виступила на захист населення Західної України, що перебувало під владою трьох держав – Польщі, Румунії і Чехословаччини. Особливо важливу роль у ній відіграв митрополита Андрея Шептицького, який був не лише як духовний лідер, а певною мірою гарантом суспільного життя. Саме за його активної духовної та громадської діяльності наприкінці ХІХ – і аж до 1944 р. (смерть митрополита Андрея), відбулося піднесення національної свідомості населення Західноукраїнських земель, його духовності тощо. Так, попри складні і буремні події, які були викликані Першою Світовою війною, репресіями з боку колоністів, митрополиту А. Шептицькому вдалося згуртуватися суспільство навколо спільної мети, суть якої полягала у наданні допомоги дітям, сиротам, немічним, хворим тощо.

Сьогодні дане питання потребує особливої уваги, оскільки через брак інформації окрема частина суспільства сприймає греко-католицьку церкву, як чинник, що породжує нестабільність в українській державі, проводить свою політику спрямовану на завоювання першості тощо. Також актуальність проблеми полягає й у відсутності ґрунтовних досліджень присвячених ролі УГКЦ у житті населення України. Так, дане питання частково висвітлюється у працях А. Сапеляка [8], А. Великого [1], В. Марчука [4], у яких вчені сходяться на тому, що заслугою греко-католицької церкви у першій половині ХХ ст. є здатність жити і вижити у складних умовах, стати осередком культурного і духовного відродження Західноукраїнських земель. Саме вона у складних подіях того часу змогла зберегти самобутність свого обряду, не піддала асиміляторській політиці культуру, мову і традиції українців. Вона не лише їх зберегла, але зробила чинником формування української християнської культури [2].

Так, на роль УГКЦ та її духовенства у житті населення Західної України звертали увагу дослідники протягом усього ХХ ст. Насамперед варто зазначити, що особливе місце у висвітленні даної проблеми відіграли